

² Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный и история и современность. - К.: Вища школа, 1989. - С. 44; Карачило Н.П. География туризма. - К.: Вища школа, 1987. - С. 51.

³ Конституция ССР. - М.: Политиздат, 1977. - Гл. 2. - Ст. 15.

⁴ ЦДАВО України. - Ф. 4672, оп. 1. - Т. 3 справ постійного зберігання за 1983-1988 рр., за реєстром №2939. - Арк. 5.

⁵ Там само. - арк. 5.

⁶ ЦДАВО України. - Ф. 5079, оп. 1, спр. 510. - Арк. 2.

⁷ Там само. - Арк. 1.

⁸ Там само. - Арк. 2.

⁹ Там само. - Спр. 616. - Арк. 8.

¹⁰ Квартальнов В.А., Сенін В.С. Организация туристско-экскурсионного обслуживания. - М., 1987. - С. 34.

¹¹ Емельянов Б.В. Основы экскурсоведения. - М., 1981. - С. 81.

¹² Квартальнов В.А., Сенін В.С. Вказ. праця.-С. 29

¹³ Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Вказ. праця. - С. 111.

¹⁴ ЦДАВО України. - Ф. 5079, оп. 1, спр. 301. - Арк. 103.

¹⁵ Туристско-экскурсионная работа профсоюзов. Сборник официальных материалов по состоянию на 1 июля 1975 г. - М., 1976. - С. 172.

¹⁶ ЦДАВО України. - Ф. 5079, оп. 1, спр. 521. - Арк. 3-4.

¹⁷ Квартальнов В.А., Федорченко В.К. Орбиты "Спутника". - М., 1976. - С. 39.

¹⁸ Туризм в Україні 98: Статистический бюлетьень. - К., 1999. - С. 8-10.

¹⁹ Поточний архів Державного комітету України по туризму: Програма розвитку туризму в Україні до 200 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. №702. - С. 2.

²⁰ Там само. - С. 20.

²¹ Поточний архів Державного комітету України по туризму: Концепція державної програми розвитку туризму в Україну о 2010 року. - С. 5.

РОЗВИТОК МАСОВОГО ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В ШКОЛАХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (НА МАТЕРІАЛАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЦЕНТРУ ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ)

Сучасне краєзнавство, зокрема шкільне, має глибокі традиції популяризації в сфері охорони, збереження, культурних цінностей. Воно несе відгомін давніх традицій і своїм корінням сягає минулого сторіччя, багатого на історичні події XIX століття. Софія Русова, видатний український педагог, проаналізувавши роботу французьких дитячих колоній, одним із напрямів роботи яких була подорож дітей із великих міст до населених пунктів звідки походили їхні батьки та родичі, радила подібний досвід запровадити в Україні¹.

Зусиллями прогресивних педагогів подібна робота проводилася, зокрема, з учнями першої Київської гімназії, Одеського залізничного училища² та низки інших навчальних закладів, а пізніше для

проведення педагогами екскурсій з дітьми на природу проводились спеціальні курси³.

За словами академіка НАН України Петра Тронька хоча українське краєзнавство, а шкільне тим більше, було обмежене у своїх можливостях в період існування російської монархії, "обласкане", а згодом спаплюжене в 20—30-х рр. XX ст., дещо заорганізоване і ідеологізоване в 50—80-х рр. воно, попри всі труднощі і негаразди, залишалося важливим засобом збереження кращих традицій нашого великого і талановитого народу⁴.

Кожен із цих періодів заслуговує окремої уваги. Ми зупинимося на останньому з них, оскільки, на наш погляд, саме в ці роки шкільне краєзнавство носило найбільш масовий характер, організувало-

ся структурно, створювались спеціалізовані позашкільні заклади, розроблялись методики проведення в них занять.

Таким центром на Хмельниччині стала обласна дитяча туристсько-екскурсійна станція, штат якої складався із 2-х чоловік — директора та інструктора-методиста. Ефективність її діяльності постійно зростала.

Якщо в 1947 року діяла одна турбаза в літній період, де оздоровлено 150 учнів; здійснено 11 дальніх екскурсій, якими охоплено 108 дітей, 22 місцеві екскурсії і ними охоплено 325 дітей (всього в той час оздоровлено понад 580 дітей), то вже 1958 року працював наметовий туристський табір, в якому оздоровлено 160 учнів. Під час шкільних канікул працювали Кам'янець-Подільська та Хмельницька турбази, де оздоровлено 4050 школярів. З 10 лютого по 1 листопада організовано і проведено зіркову туристсько-краєзнавчу естафету, в якій взяли участь учні із 293 шкіл — 6378 юних краєзнавців.

За наслідками естафети 40 кращих юних туристів нагороджено значками "Юний турист", 15 — "Турист СРСР", два учні отримали III розряд з туризму.

На станції працювало 17 гуртків, якими було охоплено 180 учнів.

Методична робота обласної дитячої екскурсійно-туристської станції спочатку обмежувалась консультаціями та окремими виїздами в районні і міські Будинки піонерів з метою налагодження туристсько-екскурсійної справи протягом навчального року. Основна форма роботи в цей період — організація екскурсій з школярами по області і Україні.

В середині 50-х років стали практикуватися відрядження в районні заклади освіти для організації історико-краєзнавчих гуртків та підготовки до літніх екскурсійно-туристських закладів, зокрема до обласного зльоту юних мандрівників.

З кінця 50-х і на початку 60-х років методична діяльність станції активізується. Значно збільшується кількість відряджень з метою перевірки стану туристсько-краєзнавчої роботи в школах районів області і надання методичної допомоги. 1959 року вперше проводиться обласний кон-

курс на кращий краєзнавчий куток і музей в школах Хмельниччини.

З метою підготовки кадрів тільки 1960 року станцією було проведено 16 районних семінарів з учителями фізпідготовки, історії та географії, старшими піонервожатами, директорами та завучами дитячих будинків, начальниками і вожатими літніх піонерських таборів.

Щороку працівниками обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції надавалось 400 і більше індивідуальних та групових консультацій.

На початку 60-х років основне завдання методистів полягало у поліпшенні організації гуртків в школах-інтернатах області, зокрема в Вовковинецькому, Корчунецькому, Головчинецькому та Солобоковецькому.

Було розроблено обласний маршрут "Подільськими Товтрами". Щоб підготувати керівників турпоходів до проходження цього маршруту, обласна дитяча екскурсійно-туристська станція в березні 1961 року проводить обласний семінар цієї категорії педпрацівників.

У 1963 році на півдні (Кам'янці-Подільському) та на півночі (Шепетівці) області станція відкриває свої філії при Будинках піонерів, в яких методичну і гурткову роботу ведуть педпрацівники місцевих шкіл, рахуючись працівниками облДЕТС за сумісництвом. Вони організують семінари, наради, надають консультації з питань туризму і краєзнавства.

В цей же час успішно працює обласна педагогічна виставка "Туризм і краєзнавство в школах області", масовим тиражем виданий плакат "В похід по рідному краю, юні краєзнавці!" з рекомендованими маршрутами.

В 1966—1967 рр. облДЕТС проводить роботу із створення в районах та містах області туристських станцій на громадських засадах. Щоб забезпечити їх кадрами, розпочинається підготовка кадрів на громадських засадах.

Впродовж трьох років було підготовлено 659 інструкторів дитячого туризму та краєзнавства. Це сприяло, наприклад, значній активізації роботи щодо збирання матеріалів про воїнів, які визволяли наш

край від німецько-фашистських загарбників, та відкриттю на цій основі сільських народних музеїв, шкільних кімнат, залів та музеїв бойової Слави.

Щорічно збільшувалась кількість юних краєзнавців, які відвідували історичні міста: Кам'янець-Подільський, Шепетівку, Київ, Одесу, Севастополь, Ленінград. Під час шкільних канікул їх відвідали понад 8 тисяч шкільних дослідників.

В кінці 60-х років була спроба випуску журналу "Юний турист Хмельниччини" з періодичністю один номер у квартал, тиражем 200—300 примірників. Вдалося випустити тільки 2 номери.

Початок 70-х років ознаменувався тим, що дитячі туристсько-екскурсійні станції на громадських засадах створюються вже в усіх районах та містах області. Очолюють їх, як правило, директори Будинків піонерів, а в штаті — від 5 до 10 чоловік вчителів — ентузіастів туристсько-краєзнавчої справи. Водночас в кожному районі та місті визначається одна—дві опорні школи з шкільного туризму і краєзнавства. Всього їх нараховується 35.

Дитячі екскурсійно-туристські станції на громадських засадах виконували функції методичних і організаційних центрів туристсько-краєзнавчої роботи на місцях. Серед громадських станцій слід відзначити діяльність Полонської районної та Кам'янець-Подільської міської станцій.

У 1974—1975 рр. дитячі екскурсійно-туристські станції області розгорнули роботу щодо підготовки туристсько-краєзнавчих організаторів з числа вчителів, на яких покладалася б організація та координація туристсько-екскурсійної та краєзнавчої справи в кожній школі.

1980 року головним проблемним завданням було: домогтися, щоб туризм став масовим у всіх школах, щоб кожен учень був активним учасником походів і екскурсій з вивчення рідного краю.

В цей час в області нараховувалось 4128 експедиційних загонів, якими охоплено 90 тис. учнів; туристсько-краєзнавчих гуртків нараховувалось 1150, в них 16050 учнів; створено 922 музеї, зали, кімнати.

Під час літніх канікул турбазами оздоровлено 14851 учень, у таборах — 350.

На допомогу районним (міським) станціям юних туристів на громадських засадах (1980 року їх нараховувалось 24) було розроблено і надіслано на місця інструктивні матеріали, методичні розробки і поради, серед яких "Примірний план туристсько-краєзнавчої роботи в школі", "Положення про шкільний музей", "День туриста в школі" та інші.

Значну допомогу в організації шкільного туризму і краєзнавства надавав методичний кабінет для підвищення фахового рівня кваліфікації працівників станції, шкіл і будинків школяра, популяризував передовий педагогічний досвід роботи кращих експедиційних загонів загальноосвітніх шкіл, гуртків.

Інструктивно-методичними матеріалами — Положеннями, Умовами проведення масових туристсько-краєзнавчих заходів, завданнями експедиційним загонам всіма напрямками експедиційного шкільного руху, інструкціями щодо проведення походів та екскурсій — намагались забезпечити всі школи.

Досить великим тиражем — до 100 примірників — випускались кольорові плакати, буклети кращого досвіду туристсько-краєзнавчої роботи, методичні розробки і рекомендації з організації різноманітних форм дитячого та юнацького туризму на місцях.

Тільки 1987 року облСЮТУР було підготовлено інструктивно-методичних матеріалів 12 найменувань, надрукованих друкарським способом.

Методичний кабінет станції поповнює методичний фонд кращими роботами експедиційних загонів, створюється бібліотека звітів про туристські подорожі, картотеки кращого досвіду роботи, туристських кадрів області, а також паспортизація маршрутів подорожей по області.

За ініціативою Міністерства освіти України, обласного управління освіти активно пройшов і конкурс авторських програм гуртків туристсько-краєзнавчого профілю. Результатом конкурсу став випуск збірки "Програми гуртків для позашкільних установ та загальноосвітніх шкіл", виданий обласним управлінням освіти, в який ввійшло 8 програм гуртків туристсь-

ко-краєзнавчого профілю та збірник "Програми для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів", виданий інститутом змісту та методів навчання. В цей збірник ввійшла авторська програма.

На початку 90-х років центр туризму і краєзнавства учнівської молоді виступив з ініціативою створення мережі туристсько-краєзнавчих позашкільних закладів у районах та містах області, а де не має такої можливості — відкрити туристсько-краєзнавчі відділи при Будинках (Центрах) дитячої та юнацької творчості.

Ініціатива була підтримана обласним управлінням освіти, і питання про удосконалення туристсько-краєзнавчої роботи на основі масового залучення до неї учнів та вчителів розглядалось на початку 1993 року на колегії облУО.

На цей час вже успішно діяла Полонська районна станція юних туристів. Тепер такі ж станції діють в Дунаєвецькому районі, містах Кам'янці-Подільському та Хмельницькому.

Успішно поєднує у своїй діяльності природоохоронну, екологічну роботу з туристсько-краєзнавчою і Славутський екологічний центр школярів.

Туристсько-краєзнавчі відділи створені у Будинках дитячої творчості Деражнянського, Красилівського, Летичівського, Чемеровецького районів та м.Нетішина.

Практика показала, що рівень розвитку туристсько-краєзнавчої та екскурсійної справи в цих містах та районах області набагато кращий, ніж там, де їх немає.

З метою виявлення і впровадження нових підходів, форм і методів туристсько-краєзнавчої роботи, пропаганди і популяризації дитячого туризму, розповсюдження позитивного досвіду роботи, а також розвитку творчості педагогів і науково-методичного забезпечення навчально-виховних закладів з питань організації туристсько-краєзнавчої діяльності, обласним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді був оголошений щорічний обласний конкурс на кращий методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики.

В конкурсі беруть участь педагоги шкіл, керівники гуртків, дитячих об'єднань, ентузіасти туристсько-краєзнавчої роботи.

Починаючи з 1992 року, конкурс з кожним роком набуває популярності, методичний рівень матеріалів його учасників зростає. Кращі матеріали надсилаються на Всеукраїнський етап цього конкурсу, де вони отримують досить високу оцінку, а кращі — визнаються переможцями.

Починаючи з 1990 року, обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді спрямував діяльність учнівських колективів на втілення в життя "положення про рух учнівської молоді України за збереження традицій, звичаїв, обрядів українського народу: "Моя земля — земля моїх батьків".

Зміст позашкільного навчання і виховання значно збагатився, набрав повноти і творчості, коли надбання матеріальної і духовної культури народу органічно вилились в практику роботи з дітьми, а родинне виховання стало важливою ланкою навчально-виховного процесу.

Активізації дитячого туристсько-краєзнавчого руху сприяє проведення масових заходів під час експедицій "Краса і біль України", "Мікротопоніми України", акції "Він пройшов по тій війні", обласного конкурсу "П'ять років незалежній Україні", природоохоронної операції "Птахи рідної землі".

Значна увага приділялась створенню та переобладнанню шкільних музеїв, залів, світлиць, підготовці шкільних екскурсиводів.

В школах області створено і функціонують 187 шкільних музеїв різних профілів. Переважають історичні, народознавчі, бойової і трудової слави, меморіальні. В них проводяться заняття з школярами.

Юні туристи-краєзнавці області постійно беруть участь в обласних змаганнях з туризму, у Всеукраїнських змаганнях та краєзнавчих конференціях і виборюють призові місця.

Обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді за належно організовану роботу неодноразово був відзначений грамотами Міністерства освіти та Всеукраїнського державного Центру туризму і краєзнавства.

В період з 28 по 30 серпня 1993 року була проведена обласна краєзнавча конференція, присвячена 500-річчю заснування

міста Хмельницького. Тези доповідей науковців та учнів-краєзнавців, а також інші матеріали конференції надіслана в усі загальноосвітні школи і стала важливим методичним посібником.

Готуючись до відзначення 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького, Центр розробив і надіслав на місця методичні матеріали і рекомендації з питань відзначення в школах, профтехучилищах, позашкільних закладах визначної дати. В період з 22 по 24 вересня 1995 року в селі Пиляві Старосинявського району відбулась обласна краєзнавча конференція юних пошуківців під гаслом "А ми Богданову славу та й примножимо". На конференції з цікавими дослідженнями виступили юні дослідники. Кращі повідомлення надруковані в книжці "Пилявецька битва 1648 року в історії України".

Якісному оновленню змісту, форм, методів і напрямків роботи сприяють авторські програми та методичні поради з досвіду роботи керівників туристсько-краєзнавчих гуртків організації турпоходів за визначеним маршрутом та проведення занять з юними туристами, конкурс яких проведено 1996 року.

Головним орієнтиром в організації методичної роботи є дитина як найвища цінність суспільства, першооснова збереження генофонду українського етносу.

Працівники Центру з досвіду роботи педагогів створили картотеку екскурсійних об'єктів, туристських маршрутів, матеріалів з досвіду роботи, що дає можливість надавати кваліфіковану допомогу організаторам туристсько-краєзнавчої роботи в школах, аматорам туристсько-краєзнавчого руху.

У Центрі працюють сектори: методичний, екскурсійний, туристський, краєзнавчий.

Методичну і педагогічну діяльність Центру забезпечують досвідчені педагоги, серед яких 132 відмінники народної освіти, 64 нагороджені почесною грамотою Міністерства освіти України.

Сьогодні працівники Центру працюють над реалізацією стратегічних завдань реформування позашкільного навчання і виховання — забезпечення умов для здо-

буття позашкільної освіти дітьми та молоддю, їх творчої реалізації, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки до активної професійної і громадської діяльності.

Пошукова робота в школах спрямована на дослідження розвитку туристсько-краєзнавчого руху за 50 років.

Сьогодні туристсько-краєзнавчий рух в області — це 6 центрів і станцій юних туристів, при рай(міськ)відділах освіти, в Будинках творчості школяра відкриті відділи туризму. В області функціонують 180 туристських гуртків різних напрямів, що охоплюють 3118 учнів.

Крім цього, в області створено 67 об'єднань туристсько-краєзнавчого спрямування, 3171 учнів-активістів займаються туристсько-краєзнавчою роботою, 97 педагогів багато років виховують майбутніх учителів історії, географії, народознавства, вчених, туристів.

В.Берека (м.Хмельницький)

¹ С.Русова. Французькі літні колонії для школярів // Світло. — 1914. — №5. — С. 34-39, 44.

² Екскурсія на Кавказ и в Крым учеников Киевской 1-й гимназии в 1901 году. Под ред. директора и В.Посадского. — К., 1901. — 120 с.; Екскурсія учащихся Одесского железнодорожного училища в Полтаву, Москву и обратно. Написал, г. Одесса. Пип. "Издатель". — 32 с.

³ Курсы по подготовке руководителей для ведения экскурсий с детьми в природу, устроенные в Киеве с 28-го апреля по 15-ое мая 1915 г. Киевский Орнитологическим Обществом им.К.О.Кесслера. Сборник статей под общ. ред. В.М.Артоболевского. — К., 1915. — С. 5.

⁴ П.Тронько. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу VIII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство і культура" у 2 ч.: Наукові розповіді та повідомлення. — Ч. I. Ред. кол. П.Т.Тронько (голова) та ін. — Київ-Харків, 1997. — С. 6.